

Νομισματικά πορτραῖτα

Η βαθειά, ξμφυτη ἀγωνία πού κατέχει τόν ἄνθρωπο ἔναντι στή φύση κι ό συνεχής ἀγώνας του γιά τήν καταπολέμηση τοῦ αἰσθήματος τῆς προσωρινότητας πού τόν περιστοιχίζει, τοῦ δημιούργησε τήν ἐπιτακτική ἀνάγκη νά ξεφύγει ἀπό τό τραγικό αὐτό βίωμα καί νά βρεῖ ἔναν τρόπο νά δαμάσει τήν ἀνελέητη ροή τῆς ζωῆς. Αὐτό βασικά τόν ὀδήγησε στήν ἀπεικόνιση τῶν πραγμάτων πού ἔβλεπε γύρω του καί πού δέν ἦταν βέβαιος

ἄνθρακες γιά δεύτερη φορά.

Ἡ εἰκόνα πού κατόρθωσε νά δημιουργήσει ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος, σχεδιάζοντας διάφορες μορφές μέσα στίς σπηλιές, τοῦ ἐπέτρεψε νά πιστέψει σέ μιά σταθερότητα, τοῦ ἔδωσε τήν ἀπατηλή ἐντύπωση τῆς αἰώνιότητας, ἐνώ ὅλα γύρω του ἀλλαζαν συνεχῶς μορφή καί διαλύονταν. Τό πρώτο ἰχνογράφημα τοῦ πρωτόγονου σχεδιαστή είναι μιά προσπάθεια, βαθειά ἀνθρώπινη,

ἔνα μεγάλο βῆμα ἐνάντια στή συνεχή ἐναλαγή τῆς φύσης. Τό πορτραῖτο λοιπόν θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ σάν μιά ἀπελπισμένη ἀπόπειρα τοῦ ἄνθρωπου νά κρατήσει ἀναλοιώτη τήν εἰκόνα τοῦ ἀγαπημένου προσώπου, πού ἡ φθορά τοῦ χρόνου καταστρέφει. Είναι ἔνας ἀνισος ἀγώνας ἐνάντια στό χρόνο, ὅπου τίποτα δέν μένει σταθερό κι ὅλα ἀλλάζουν συνεχῶς μορφή μέ κατάληξη τό θάνατο.

Μάντω Λ. Οικονομίδου

Ἐφόρος Νομισματικοῦ Μουσείου

Ο καλλιτέχνης και τό πρότυπό του είναι άντιμετωποί. Από αύτον τόν άνταγνωσμό γεννιέται μιά παράσταση, που παίρνει τήθ στού έξαφανζόμενο και ίσως κάτι αόκμα πο πολύ, τή δυνατότητα σύγκρισης μιᾶς απατηλής όμοιότητας με τόν ίδιο τόν έαυτόν του. Είναι άπατηλή αύτή η δυμούτητα γιατί ούσιαστικά ή στιγμή πού άκολουθεί τή δημιουργία τής εικόνας, αύτή τήν άκινητοποιημένη άντανάλαση, δέν είναι πιά γνήσια. Η ίδια ή ζωή είναι μονάχα πραγματική και στερώντας την άπο τήν κίνηση είναι σάν αύθαίρετα νά τήν καταργεί ο καλλιτέχνης.

Τά προβλήματα καί οι άντιθέσεις πού δημιουργούνται μετά άπο μιά τέτοια θεώρηση τής έννοιας τού πορτραΐτου δέν θα εύρισκαν ποτέ τήν όρθολογική τους έξηγηση, έάν ή τέχνη, αύτή ή άνυπέβλητη έπινόηση, δέν έδινε τή δικαίωση. Τό πρόσωπο πού είναι δυνατό νά θεωρηθεί ο καθρέφτης διώνων τών συγκινησιακών καταστάσεων τού άνθρωπου, δηπας και τών άλλοισεων πού παθαίνει μέ τήν πάροδο τού χρόνου, είναι φυσικό νά μήν έπαιψε ποτέ νά έχει μιά ιδιαίτερη έλξη και σημασία γιά τούς έρευνητές και τούς καλλιτέχνες.

Έξαλλου, ή μελέτη τών άρχαιών ελληνικών πορτραΐτων προσφέρει στόν έρευνητή μιά έχωρη ίκανοπο-

ηση, μαν ακεφθούμε διτι αύτός έρχεται άντιμετωπος με έξέχουσες προσωπικότητες τής άρχαιας Έλλαδας. Ένα άπο τα πολλά έπιτεύγματα των άρχαιών Έλλήνων είναι και ή έξατομικευμένη άπεικόνιση άνθρωπινων μορφών, πράγμα πού είναι έξισου σημαντικό με τή ναυοπαλιστική άποδοση τών άντικευμένων.

Σήμερα δλοι μας είμαστε τόσο πολύ συνηθισμένοι στήν ίδεα τής έξατομικευμένης δυμούτητας, ώστε μας είναι δύσκολο νά ακεφθούμε μιά έποχη πού ή ίδεα αύτή δέν ύπήρχε. Στήν Έλλαδα, ή μορφή αύτή τής άπεικόνισης δέν πραγματοποιήθηκε πριν άπο τό πρώτο μισό ή έστω τό δεύτερο τέταρτο τού δου αιώνα π.Χ., όποταν δρχισαν και οι διάφορες φάσεις πού δηγήσανταν τελικά στή ρεαλιστική άπεικόνιση. Στά νομίσματα, δηπας ήδη διαπιστώσαμε πιο κάτω, τά πραγματικά πορτραΐτα δρχισαν νά χαράζονται στίς νομίσματικές σειρές τών διαφόρων σαταραπών τής Ανατολής και θεωρήθηκαν οι πραγματικοί πρόδρομοι τών έλληνιστικών νομίσματικών πορτραΐτων.

Οι άπαρχες τής νομίσματοκοπίας

Στίς άρχες τής νομίσματοκοπίας, στά τέλη περίου τού 7ου π.Χ. αιώνα

ή και λίγο παλαιότερα, μιά άξιοπρόσεκτη ποικιλία ζώων άναπτυσσεται στά διάφορα έργαστηρια τής Μικρᾶς Ασίας. Ή άναπτυξη τελείστητα πού παρουσιάζεται στήν άποδοση τους δέν πρέπει νά μάκι επτλήσσει, δην άναλογισθούμε με πόση εύαισθησία και λεπτότητα χαράζηκαν αύτά πάνω στούς μινωικούς και μικηναϊκούς σφραγιδολίθους, πού ή τεχνική τους δέν διαφέρει πολύ άπο έκείνη τών νομίσματικών σφραγίδων.

Λίγη άργοτεροι οι χαράκτες θά άπεικονίσουν, στή μπροστινή δύψη τών νομίσματων, τά σύμβολα τών διαφόρων θεών, πού προστατεύουν τήν πόλη τους, δηπας και άλλα χαρακτηριστικά άντικείμενα που τίς περισσότερες φορές έχουν κι αύτά άμεση σχέση με τή θεότητα ή άκόμα φυτά πού συνήθωσαν στένα συνδεδέμενα με τή συγκεκριμένη περιοχή. Αναφέρουμε ώς χαρακτηριστικά παραδείγματα τέσσερα νομίσματα πού χρονολογούνται στά τέλη τού 6ου ή άρχες τού 5ου αιώνα π.Χ. α': Σ' έναν άργυρο στατήρα τού Κρότωνα, άποκιά έλληνική στήν Κάτω Ίταλια, άπεικονίζεται ο τρίποδας, ιερό σύμβολο τού Απόλλωνα, γιατί ή πόλη κτίστηκε άπο τούς Άχαιούς στά τέλη τού 8ου αιώνα π.Χ., μετά άπο προτροπή τού Μαντείου τών Δελφών (εικ. 1). Είναι λοιπον άπολυτα δικαιολογημένη ή άπεικόνιση του στά νομίσματα τής πόλης. β': Ο τύπος τών πρώτων νομίσματων τής Δήλου είναι ή λύρα (εικ. 2) σύμβολο κι αύτή τού Απόλλωνα, πού ή παράδοση λέει διτι γεννήθηκε σ' αύτό τό άνεμοδαρμένο νησί. γ': Στούς άρχαιούς στατήρες τής Νάξου έχουμε έναν κάνθαρο χαραγμένο στή μπροστινή πλευρά (εικ. 3), πού σχετίζεται δημοσα με τό Δίόνυσο. δ': Τέλος, στούς άρχαιούς στατήρες τής Μήλου είκονίζεται ένα μῆλο.

Αν θεωρήσουμε τή χάραξη τών διαφόρων ζώων ώς ένα άπο τά κύρια χαρακτηριστικά τών πρώτων νομίσματων, ή σπανιότητα τής άπεικόνισης τής άνθρωπηνς μορφής είναι ένα άπο τά πιο έντυπωσιακά στοιχεία. Τόν δο π.Χ. αιώνα άντιμετωπίζεται τό πρόβλημα τής πράστασης τού άνθρωπου πάνω στά νομίσματα. Οι άρχαιοι χαράκτες θά άπεικονίσουν τώρα, δημοντά τά σύμβολα τής θεότητας, άλλα και τούς ίδιους τούς θε-

1

5

2

7

3

10

11

ούς, διπάς καὶ ἥρωες, νύμφες, σατύρους πού δανείζονταν τά χαρακτηριστικά τους ἀπό ζώντα πρότυπα, βεβαίως ἀνώνυμα. Γιά πρώτη φορά παρουσιάζεται πάνω στά νομίσματα ἔνα μεμονωμένο κεφάλι, δησου τό μάτι συνήθως ἀπεικονίζεται μετωπικά, ἔχει ἄντονο σφαιρικό σχῆμα, χωρίς βλέφαρο, πού λίγη ἀργότερα θα γίνει μακρόστενο (ovale), καί θα μποροῦσε ίσως να παρομιοισθεῖ με τό σχῆμα ἀπό ἄνα διμύγδαλο. Παράδειγμα ἐντυπωσιακό τού σφαιρικού σχήματος τού ματιού είναι ἡ ἀπεικόνιση τού κεφαλιού τῆς Ἀθηνᾶς στά ἀρχαϊκά ἀθηναϊκά τετράδραχμα (εἰκ. 4). Είναι ὁ τύπος τῆς «Ἀθηνᾶς γλαυκόπιδος» του Ὀμήρου. Η τεχνοτροπία τού κεφαλιού θυμίζει ἀντίστοιχες μορφές ἀπεικονισμένες σέ ἀγγεία τῆς ἐποχῆς ἑκείνης. «Ἐξάλου, τό δεύτερο σχῆμα τού ματιού, πού ἀναφέρεμε πιο πάνω, χαράζεται με ἐντυπωσιακό καὶ χαρακτηριστικό τρόπο στή μορφή τῆς Ἀφροδίτης πού τό κεφάλι της ἀπεικονίζεται μέσα σ' ἓνα ἔγκιο τετράγωνο στά πρώτα νομίσματα τῆς Κνίδου στήν Καρία (εἰκ. 5).

Ανθρώπινες μορφές

Ἡ ἀπεικόνιση τῶν ἀνθρώπινων μορφῶν καθιερώνεται με τήν πάροδο τού χρόνου ἀπό τούς καλλιτέχνες, πού θα χαράξουν πάνω στά νομίσματα πραγματικά ἔργα τέχνης, πού ἐντυπωσίασαν σέ τέτοιο βαθμό τούς διαφόρους ἐρευνητές καὶ διανοητές δλον τῶν ἐποχῶν, ὧστε ὁ μεγάλος Γερμανός ποιητής, ὁ Goethe, νά γράψει κάπου: «Ἐξ αὐτά τά νομίσματα μᾶς χαρογελάει μιά δίχως τέλος ἀνοικη, γεμάτη ἀπό καρπούς τῆς τέ-

χνης, ἀπότελεσμα μιᾶς ἔξοχης μορφῆς διανόησης καὶ ἔνασχόλησης». Ἐνῶ ὁ Φραγκίσκος Λένορμαν, Γάλλος νομισματολόγος τού 19ου αἰώνα, θέλοντας νά ἔκφρασε τήν καλλιτεχνική τελειότητα τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν νομίσματων είχε πει διτά τά νομίσματα αὐτά μοιάζουν με πολλά κομμάτια ἀπό τή Ζωφόρο του Παρθενώνα. Οι ἀνδρικές ἀπεικονίσεις είναι σπανιότερες στήν ἀρχῇ τῆς νομισματοποίας, ἀπό τίς γυναικείες μορφές. Μιά ἀπό τίς πιο ιδιόμορφες καὶ παράδοξες είναι ἑκείνη πού χαράχτηκε σέ μια νομισματική σειρά, πού ή καινούρια ἐρευνα, ποτοθετεῖ στήν Καλύμνο, γύρω στό 520 π.Χ. Στό νόμισμα αὐτό ἀπεικονίζεται τό κεφάλι ἀπό ἔνα γενειοφόρο πολεμιστή με ἔνα τρόπο τραχού καὶ πρωτόγονο, δησου τό μάτι δηλωνεται ὃν μιά μεγάλη στυμή (σφαιρικό σχῆμα), ἡ μύτη προβάλλει τεράπτια κάτω ἀπό τό κράνος, καταλήγοντας σέ μια σφαιρική μάζα, ἐνώ τό γένιο χαράζεται μᾶλλον ὅξει καὶ αἰχμηρό (εἰκ. 6). Θά μποροῦσε κανείς νά πει τότε ἔνα διόριτο, περιπατικό χαμόγελο πλανιέται στά ἐλαφρότατα μισάνοικα χεῖλη. Παραποροῦμε σ' αὐτή τήν ἀπεικόνιση μιά τέχνη ταυτόχρονα ἀπλοϊκή καὶ ἐκλεπτυσμένη, δησου διαφαίνεται καθαρά ἡ πρόθεση τού καλλιτέχνη γιά τήν ἀνάζητηση κάποιας τυχόν ισορροπίας στό σχέδιο καὶ στή φόρμα. Σε μιάν δλή κοπή, σύγχρονη περίπου με ἑκείνη τῆς Καλύμνου, πού κυκλοφόρησε ἀπό τήν ἐλληνική ἀποικία στή Σικελία, τή Νάξο, εἰκονίστηκε μιά ἐπίσης ἐνδιαφέρουσα ἀνδρική μορφή, τό κεφάλι τού Διονύσου στεφανωμένο με φύλλα κισσού (εἰκ. 7). «Ἄσχετα

ἀπό τό χρονολογικό πλησίασμα, μποροῦμε νά διακρίνουμε κι ὀρισμένα κοινά στοιχεία, μονάχα πού ὡ τρόπος τής χάραξης διαπέντεται ἀπό μιά σιγουρική καὶ εύαισθησία, στοιχεία πού δέν παρουσιάζονται στόν γενειοφόρο πολεμιστή τής Καλύμνου. Τό γένι τού θεού είναι μακρύ καὶ ὑπερβολικά δέξι, τό ίδιο καὶ ἡ μύτη διν καὶ μικρότερη σέ μέγεθος. Τό μάτι ἔχει πού ἐντονο τόν «ἄμυγδαλοσχήμη» τρόπο παρουσίασης. Μόνο πού σ' αὐτήν τήν παράσταση διαγράφεται ἔνα πιό συγκεκριμένο αὐτή τή φορά περιπατικό χαμόγελο. «Ολα σ' αὐτήν τήν κοπή δείχνουν μιά πού ἐξειλιγμένη τεχνική, πού θά ὀλοκληρωθεῖ στήσ μετεπί τά νομισματικές ἐκδόσεις.

Συνεχίζουμε τής ἀνδρικές ἀπεικονίσεις με δύο ἀκόμα κοπές, περίπου σύγχρονες με τίς προηγούμενες, δησου χαράχτηκε τό κεφάλι τού Ἡρακλή με ίδιαιτερη εύαισθησία. Τό πρώτο νόμισμα είναι ἔνας διπλός στατήρας πού κόπτηκε στήν πόλη Δίκαια τῆς Θράκης, γύρω στό 520 π.Χ. (εἰκ. 8) καὶ τό δεύτερο είναι ἔνα τετράδραχμο τῆς Πεπαρίθου πού κυκλοφόρησε ἀνάμεσα στό 500 - 480 π.Χ. περίπου (εἰκ. 9). Καὶ τά δύο αὐτά νομίσματα πλησίαζουν σέ γενικές γραμμές τεχνοτροπικά τίς προηγούμενες κοπές πού αναφέρεμε. Τό μάτι σέ σχήμα «ἄμυγδαλου», τά ἔργοκωμένα χεῖλη, τό αἰχμηρό καὶ δέξι γένι, ἡ μεγάλη μύτη, δλα αὐτά τά στοιχεία ἐπαναλαμβάνονται ἀλλά ἀποτελούν ἔνα ἀρμονικότερο σύνολο, ἔχουν μιά σφικτοδεμένη μεταξύ τους σύνδεση, δησου κρατοῦν καὶ μιάς ἀξιοθάμαστη ισορροπία. Τό κεφάλι στό νόμισμα τῆς Δίκαιας (εἰκ. 8) ἐναρμονίζε-

ται μέ το κυκλικό περίγραμμα του πετάλου. Ή μήτη καὶ τὸ γένι καταλήγουν περίπου στὴν ἰδια εὐθεία, ἐνώ ἡ λεοντί, ἔνα πλήθος ἀπό μικρές γραμμές, γεμίζει ἐντυπωσιακά τὸ πίσω μέρος τοῦ κεφαλοῦ, δην καὶ δλόκληρη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νομίσματος. Στὸ πετράρχαριο τῆς Πεπαρθίου (εἰκ. 9) τὸ κεφάλι τοῦ "Ηρακλῆ εἶναι χαραγμένο μέσα σ' ἔνα Ἑγκούλο τετράμυνο ποὺ τονίζεται μὲ μάσειρά από στιγμές καὶ προσαρμόζεται ἀρμονικά μέσα σ' αὐτό ἀπό τὸ ἐμπειρό χέρι τοῦ ἀνώνυμου τεχνίτη. Τὸ πρόσωπο ἐδῶ είναι μικρότερο, τὰ χαρακτηριστικά πολύ πιο αίχμηρα, δέν παρουσιάζουν τὶς καμπύλες ἐκείνους τῆς Δίκαιας, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν πλαστικότητα ποὺ διακρίνει τὸ χάραγμα τοῦ ἀλλού νομίσματος. Ή λεοντή σ' αὐτήν την κοπή ὑπόδηλωνται μὲ πλατειές, ἐλαφρά κυματιστές γραμμές, πού καλύπτουν καὶ πάλι τὴν πίσω ἐπιφάνεια τοῦ νομίσματος, πού ἐδῶ περιορίζεται ἀπό τὸ Ἑγκούλο τετράγωνο. Τὸ πρόσωπο σὲ σύγκριση μὲ τὸ ὑπόλοιπο καλυμμένο ἀπό τὴ λεοντή κεφάλι προβάλλει πολὺ μικρό, ἀλλά σὲ ἀντιστάθμιμα είναι ἑαιρετικά ἔκφραστικό.

Θά πρέπει νὰ ἀναφέρουμε διτὶ ἀγαπητή στους χαράκτες τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων ἦταν καὶ ἡ ἀπόδοση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς μὲ τρόπο ἀποκρουστικό (ἀπότροπο), πού σχετίζεται μὲ τὴν ἀπεικόνιση τῆς Γοργοῦν, πού συμβολίζει ἀκριβών αὐτό. "Ἐνα ἀπό τὰ πιο ἐντυπωσιακά δείγματα αὐτοῦ τοῦ εἰδούς τῆς ἀπεικόνισης είναι καὶ ἡ χάραξη τοῦ κεφαλοῦ τῆς Γοργοῦν πρὸς τὸ τέλος τοῦ δου αἴωνα π.Χ. στούς στατήρες τῆς Νεαπόλεως, τῆς σημερινῆς Καβάλας (εἰκ. 10). Αὐτὸ τὸ κεφάλι θυμίζει ἀντιστοιχεῖς μορφές πού σμιλεύτηκαν στὴν πέτρα, στὸν γλυπτό δάκοσιμο τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν ἢ ἀλλες πού χαράχτηκαν πάνω σὲ χαλκό.

Είναι φανέρω διτὶ ἔκεινοι πού ἡσαν κατά κάποιο τρόπο ὑπεύθυνοι γιά τίς δάφνεις νομίσματικές ἔκδοσεις, ἀπέφευγαν ών κάνουν αἰσθήση τὴν ἴδιότητα τους αὐτή ἀπεικονίζοντας τὸν ἐαυτὸ τους πάνω στὰ νομίσματα, πού κυκλοφοροῦσαν καθημερινά, ἀλλάζοντας συνεχῶς κάτοχο. Δέν ἦταν ἐπιτρεπτό νὰ ἀπεικονιστοῦν τὰ ἀτομικά χαρακτηριστικά κάποιου συγκε-

κριμένου προσώπου, δισ κι ἀν εἰχε αὐτό μια σημαντική καὶ ἔξχουσα θέση στὴν πόλη, ἡ στὴ Συμμαχίᾳ, ἡ στὸ Κοινό, ἡ ἀκόμα ἡ ἓταν ἐνδοξὸς στρατηγός, ἡ φιλόσοφος, ἡ ποιητής. Ή αιτία αὐτοῦ τοῦ δισταγμοῦ νὰ ἀπεικονισθοῦν πάνω στὰ νομίσματα συγκεκριμένα πρόσωπα ὅφειλεται κυρίως στὸ γεγονός διτὶ αὐτά είχαν τεθεὶ κάτω ἀπό τὴν προστασία τῶν θεῶν. Θά περάσουν ἀρκετές γενενές, ἔως ὅτου σὶ μονάρχες ἀποτινάξουν αὐτή τὴν παραδοσιακὴ συνθεῖα καὶ ἀπαγόρευση. "Ἀκόμη κι ὁ «μεγάλος βασιλῆς» τῶν Περσῶν παρουσιάζεται στοὺς δαρεικούς σάν ἔνας ἀπό τοὺς τοξότες τῆς φρουρᾶς του καὶ δύσκολα μπορεῖ κανείς, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνουν διακρίνει διομένα πιο χαρακτηριστικά στοιχεῖα (εἰκ. 11). "Ἐκτος ἀπό μια ἐξελικτικὴ διαφοροποίηση στὸν τρόπο τῆς χάραξης τῶν μορφῶν (οἱ πιτσίες τοῦ μανδύα δικρίνονται ἐντόντοτε στὶς μεταγενέστερες κοπές), ὁ τύπος δὲν υφίσταται καμμιὰ δλαούσωση. Είναι πολὺ δύσκολο νὰ διακρίνει κανείς ἔξατομικέμενα στοιχεῖα πού νὰ δικαιολογοῦν ἔνα ἀληθινὸ πορτραΐτο.

"Οσο γιά τὸν Θεμιστοκλῆ, ἔξοριστο στὴ Μαγνησίᾳ τῆς Ιωνίας, γνωρίζουμε διτὶ ἡ βασιλῆς τῶν Περσῶν 'Αρταξέρης, γιός τοῦ Ξέρη, τοῦ ἐπέτρεψε νὰ κοψει νομίσματα γύρω στὸ 464 Π.Χ., ἔως τὸ 459 ποὺ αὐτοκτόνησε. "Ἐκείνο πού τόλμησε δὲ Θεμιστοκλῆς είναι νὰ ἀναγράψει τὸ δονομά του πάνω σ' αὐτές τὶς σπάνιες κοπές «ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΣ», δίπλα στὴ μορφὴ τοῦ 'Απόλλωνα, πού στέκεται δρίβος πρός τὰ δεξιά, κρατώντας ἔνα μεγάλο κλαδὶ δάφνης. 'Ο Θεμιστοκλῆς, παρόλη τὴν εὐνοία καὶ τὴν καλή διάθεση πού τοῦ ἐδειπέρ ὁ Πέρσης βασιλῆς δὲν ἀποτολμᾶ νὰ εἰκονίσει διπλά στὴν ἐπιγραφή πού φέρει τὸ δονομά του καὶ τὴ μορφὴ του.

Τὸ 1962, τὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν ἀπόκτησε ἔνα μικρὸ ἀπομένιο νόμισμα πού προέρχεται ἀπό τὴ Δυτικὴ Μικρὰ 'Ασια καὶ παρουσιάζει ἔνα ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον (εἰκ. 12 καὶ 12a). Στὴ μπροστινὴ τὸν δψη εἰκονίζεται μιὰ κρανοφόρος καὶ γενειοφόρος ἄνδρικη κεφαλή, ἐνώ στὴν πίσω πλευρά χαράχτηκε τὸ μονογράφημα ΘΕ μέσα σ' ἔνα Ἑγκούλο τετράγωνο. Τὸ νόμισμα αὐτὸ ἀνήκει στὸν ἵδιο νο-

μισματικὸ «θησαυρὸ» μέ δὲ ἔνα ἄλλο πού ἔχει τὸ ἵδιο μέγεθος καὶ τὸ ἵδιο μονογράφημα στὴν πίσω δύνη (στὸν ἐμπροσθότυπο εἰκονίζεται μιὰ γλαύκα) καὶ ποὺ φιλάσσεται στὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο τῆς 'ΟΞεφόρδης. Δηλαδὴ καὶ τὸ δύσ νομίσματα ἔχουν κοινὴ προέλευση. 'Ο Colin Kraay πιστεύει διτὶ τὸ νόμισμα τῆς 'ΟΞεφόρδης κόπηκε στὴ Μαγνησία, κατά τὴ διάρκεια τῆς ἔσουσας τοῦ Θεμιστοκλῆ. 'Εφόσον δεχόμαστε τὴν ἀπόδοση τοῦ Kraay ὡς αστική, καὶ τὸ νόμισμα τοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν ποὺ φέρει τὸ ἵδιο μονογράφημα «ΘΕ» καὶ προέρχεται ἀπό τὸν ἵδιο νομισματικὸ «θησαυρὸ» πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ μὲ τὴ σειρά του ὡς κοπή τοῦ Θεμιστοκλῆ. Τὸ μεγάλο πρόβλημα πού προκύπτει ἀπό τὴ μελέτη τοῦ μικροῦ νομίσματος μέ τὸ κεφάλι τοῦ πολεμιστῆ, δέν είναι ἡ ἀπόδοση τοῦ στὸ νομίσματοκοπεῖο τῆς Μαγνησίας, ἀλλὰ ἔν αὐτὸ τὸ κεφάλι μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ διτὶ ἀπεικονίζει τὸν ἵδιο τὸν Θεμιστοκλῆ, δηλαδὴ ἔναν ἔχουμε ἔνα νομίσματο προτραΐτο τοῦ πάνω στὰ νομίσματα ἡ ἀπλώδης πρόκειται γιά ἔνα κεφάλι πολεμιστῆ, διπλῶς χαράχτηκε καὶ σὲ ἀλλες πόλεις τὴν ἐποχὴ αὐτή.

"Η χρονολογία τοῦ νομίσματος δέν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σκεφθούμε διτὶ πρόκειται γιά ἔνα «νομισματικὸ προτραΐτο» τοῦ Θεμιστοκλῆ, ἐφόσον γνωρίζουμε διτὶ οἱ μονάρχες δέν συνήθιζαν

άκομη νά άπεικονίζουν τόν έαυτόν τους πάνω στά νομίσματα, τό πρώτο μισό τού 5ου αιώνα π.Χ. "Ένα έντυπωσιακό παράδειγμα είναι καί ο δαρεικοί πού άναφέρουμε πιό πάνω. Τό πιθανότερο λοιπόν είναι ό χαράκτης τού νομίσματος τού πολεμηστή (εικ. 12 και 12a) νά θέλησε με τήν άπεικονιση αύτής τῆς κρανοφόρου ἄνδρικής κεφαλής νά μάς θυμίσει τήν ιδότητα τού ζακουστού στρατηγού τῶν Ἀθηναίων, δημοσίευσε μέδια φορετικό τρόπο διαχειρίζεται τήν γλαύκα κάνει μνεία στήν ἀθηναϊκή καταγωγή τού ἥρωα τῆς Σαλαμίνας.

Νόμισμα, ἔργο τέχνης

"Οπως άναφέραμε στήν ἀρχή, οι προδύγελοι τού πορτραίτου στά νομίσματα καί οι πραγματικοί πόρδορμοι τού ἐλληνιστικού νομίσματού πορτραίτου είναι αύτά που χάραξαν οι διάφοροι σατράπες τῆς Ἀσίας. Ήταν δουτού ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐπιβάλει στήν Ἀνατολή τό δικό του νόμισμα στίς περιοχές πού ύπεταξε, τό περισσού κράτος μεταχειρίστηκε στίς συναλλαγές τού χρυσού καί ἀργυρού αέρει ράβδους διαφόρων πρεσελύσεων. Βρήκε δημοσίευσε, δην κατέκτησε τή Λυδία, νά συνεχίσει τή συνήθεια τῶν Λυδών νά κόβουν χρυσά καί ἀργυρά νομίσματα. Οι Πέρσες

λοιπόν υίοθετησαν τό νομισματικό σύστημα τῆς Λυδίας καί ἔκοψαν τούς Δαρεικούς, πού πιθανότα πήραν τό δυνομά τους ἀπό τόν Δαρείο Α'. Ο-πως είναι φυσικό δλαξάει τύπο καί χάραξαν έναν τοξότη, δημος άναφέραμε, πού ήταν καί ή συμβολική ἀπεικόνιση τοῦ «μεγάλου βασιλῆα». Αντίθετα οι σατράπες, ὑπότελεις συνήθως τῆς Περσίας, με εύκαιρια διάφορα γεγονότα, κυρίως στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις ή ἀλλούς στρατιωτικούς σκοπούς, ἔκοβαν νομίσματα με τή μορφή τους χαραγμένη στή μπροστινή δύψη τῶν νομίσματων. Τό ποι παλιό καί ἔντυπωσιακό ἀπό αύτά είναι ἐκείνο τού Τισσαφέρνη (εικ. 13), πού κόπηκε γύρω στά 421/411 π.Χ., πιθανότα στή Μίλητο, ἀπότελεσμα τῶν ἐπιχορηγήσεων στή Σπάρτη γιά τό στόλο ἐνάντια στούς Ἀθηναίων. Τό γεγονός αύτό τῶν ἐπιχορηγήσεων είναι μέρος τῶν Περών πρόσ τους Σπαρτιάτες τό ἀναφέρει κι ο Θουκυδίδης (VIII, 29).

Τό ἀξιόλογο αύτό νόμισμα, πού ή πίστη πλευρά του ἔχει τόν παραδοσιακό ἀθηναϊκό τύπο τῆς γλαύκας καί στή θέση τού ἐθνικού ΑΘΕ τά ἀρχικά ΒΑΣ (ΙΛΕΩΣ), δηλαδή είναι κοπή βασιλική, βρέθηκε τό 1947 στήν ἀρχαία πόλη τῆς Λυκαονίας, Λάρανδα, τό πιεμερινό Καραμάν μαζί με ἀλλα αὐθεντικά ἀθηναϊκά τετράδραχμα τού 5ου π.Χ. αιώνα, δημος καί συριακές

καί αίγυπτιακές ἀπομμήσεις ἀθηναϊκῶν τετραδράχμων. Τό νόμισμα αύτό ἀνήκει στό Βρετανικό Μουσείο καί δημοσιεύτηκε γιά πρώτη φορά ἀπό τόν τότε διευθυντή τον Stanley Robinson. Ή μεγάλη καλλιτεχνική σημασίη αύτών τῶν νομίσματων συνίσταται στή μετάβαση ἀπό τόν ἀπεικόνιση μάς θεϊκής μορφῆς με ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά, στή χάραξη τού κεφαλού ἐνός συγκεκριμένου θηνητού. Βρισκόμαστε μπροστά σέ μια καινούρια καί ἐπαναστατική καλλιτεχνική ἀντίληψη, πού θα έχει τίς ἐπιπτώσεις καί τίς ἐπιδράσεις τῆς νομίσματος ἐκδόσεις τῶν βασιλέων τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. "Εχουμεις στό Βρετανικό Μουσείο κι ἔνα δεύτερο τετράδραχμο με τή μορφή τού Τισσαφέρνη, πού χρονολογικά είναι μεταγενέστερο ἀπό τό πρώτο πού καί τεχνοτροπικά διφαίρεται μια ἀκόμη μεγαλύτερη ἐξελικτική τάση, σχετικά με τήν ἐξαποκειμενή ἀπεικόνιση. "Εξάλλου, στό Νομισματικό Μουσείο τού Βερολίνου ὑπάρχουν δύο ἀργυρά σατραπικά τετράδραχμα πού τό ἔνα διαφορικόν, λόγω τῆς ἐπιγραφῆς ΦΑΡΝΑΒΑ, ἀποδίδεται στό Φαρνάβαδο (γύρω στά 413-373 π.Χ.), ἐνώ τό δεύτερο, ἀλλοι μέν πιστεύουν δτί κόπηκε ἀπό τόν Τισσαφέρνη καί ἀλλοι ἀπό τόν Φαρνάβαζο.

"Ασχετα ἀπό τίς διχογνωμίες, ἀναφορικά με τήν ταύτιση τού τρίτου πορτραίτου, ἔαν είναι καί πάλι ἡ δχι τού Τισσαφέρνη, καί τά τέσσερα αύτά σφραγιστικά ἔργα ἀπότελούν μιάν καταπληκτική καί διάσιευση μαρτυρία τῆς ποιότητάς τῆς πρώμητης εἰκονιστικῆς τέχνης στά νομίσματα. Τήν ίδια περίπου ἐποχή με τό πρώτο πορτραίτο τού Τισσαφέρνη, στίς ἐλληνικές ἀποικίες τῆς Σικελίας οι μεγάλοι δημιουργοί Εύμενης, Εύαινετος, Κίμωνας, Εύκλειδας καί Ήρακλείδας μάς ἔδιναν δείγματα τῆς μεγάλης σφραγιστικῆς τους τέχνης, πού ἐπέρρεασε ἀργότερα τόν ύπόλοιπο ἀλλαδικό χώρο. Και ἐνώ ὑποκλίνομαστε με σεβασμό καί θαυμασμό μπροστά στά ἀνεπανάληπτά ἔργα τῶν χαρακτῶν τῆς Δύσεως (ό Winckelmann είχε πει χαρακτηριστικά: «δτι πιό μακριά ἀπό αύτά τά νομίσματα δέν μπορεῖ νά προχωρήσει ἡ ἀνθρώπινη καλλιτεχνική ἰδέα»), διαβλέπουμε στή κοπές τῆς Ἀνατολής μιά

13

12

12a

νέα δημιουργική άντιληψη στήν άποδοση τής άνθρωπινης μορφής, πουύ άνοιγει καινούριες προοπτικές στο είδος αυτό της τέχνης.

Δέν είναι δυνατό νότιαριμησουμε και νά σχολιάσουμε σε τούτο το κείμενο δλες τίς τυχόν σατραπικές άπεικονίσεις: άλλα προτού κλεισουμε τό θέμα αυτό θά άναφέρουμε όριμενος κοπές της Λυκίας μέ τη μορφή διαφόρων δυναστών. Στόν οπισθότυπο μιάν δραχμής που κόπηκε γύρω στο 430 π.Χ. περίπου, χαράχτηκε τό κεφάλι του δυνάστη της Λυκίας Κλαραι, πουύ φέρει και τήν άντιστοιχη έπιγραφή στήν τοπική γλώσσα. Φορεί τήν παραδοσιακή τιάρα, μέ λυμένες τίς άκρες της, έχει τό χαρακτηριστικό μακρότερο γένι και τή μεγάλη μύτη¹⁴ σε τεχνική δμως έπιδεξιοτητα διαφίνεται λιγότερο έμπειρο καλλιτεχνικό χέρι από¹⁵ δτι στη προηγούμενα. Μάλλη κοπή πουύ θυμίζει περιοστέρο έλληνικά πρότυπα, είναι έκεινη τού Μιθραπάτα, πουύ ή μορφή του άπεικονίζεται στόν οπισθότυπο τών άργυρών στατήρων του, γύρω από το 380-360 π.Χ. Ή έπιγραφή πουύ ουνοδεύει τήν παράσταση είναι πάλι γραμμένη στήν τοπική γλώσσα. Δέν έχει σημασία έάν τά ονόματα τών δυναστών τής Λυκίας είναι περιοκή ή έλληνική ή προέρχονται από τήν τοπική διάλεκτο: ή νομισματοκοπία τής περιοχής αυτής έχει έλληνικό χαρα-

κτήρια, τόσο στήν τεχνική της δσο και στήν τυπολογία της. "Ένα άπο τά ωραιότερα δείγματα είναι και οι άργυροι στατήρες τού 'Ελληνα δυνάστη Περικλή (εικ. 14), πουύ κόπηκε μεταξύ τού 380-360 π.Χ. περίπου. Οι πλούσιοι κυματιστοί βόστρυχοι πουύ πλαισιώνουν τό δυνάστα έφεστακτο πρόσωπο μέ τό βαθειά άνθρωπινο βλέμμα, τονίζουν άκομη περισσότερο τό άσκητικό χαρακτήρα αύτής τής έκπληκτικής μορφής. Θά μπορούσα νά θεωρηθεί τό πορτραίτο αυτό τού Λύκιου δυνάστη σαν μιά μεταγενέστερη έπιβίωση τής μετωπικής, άνεπανάληπτης σε όμορφια, μορφής του 'Απόλλωνα τού 'Ηρακλείδα στά τετράδραχμα τής Κατάνης.

"Από τά μέσα τού 4ου αιώνα π.Χ. έντεινεται ή προσπάθεια γιά μιά πιο ρεαλιστική άπεικόνιση τών μορφών: ίδιατα στό νομισματοκοπείο τής Κυζίκου κόπηκαν ένδιαφέρουσες νομισματικές σειρές, δπου οι χαράκτες άντιμεπίζουν μέ πετυχία τήν πιστή απόδοση τών άτομικών χαρακτηριστικών. Οι 'Ελληνες δμως βασιλείς δέν τολμούν άκομη νά άκολουθησουν τό παράδειγμα τών διαφόρων δυναστών τής 'Ανατολής και νά άπεικονίσουν τή μορφή τους πάνω στά νομισμάτα τους, πουύ δμως έχουν χαραγμένο τόν τίτλο και τό ονόμα τους. Θά έλεγε κανείς δτι δέν είναι άκομη έτοιμοι νά διαπράξουν αυτή τήν ιεροσύλια.

'Ο Φιλιππος Β' χάραξε στόν έμπροσθότυπο τών άργυρών τετραδράχμων του, πουύ προηγήθηκαν χρονολογικά από τούς ρχρουσών στατήρες, τό κεφάλι τού 'Ολυμπιού Διός, τού άνωταυ γιά δλους τούς 'Έλληνες θεού και προστάτη τής Κορινθιακής Συμμαχίας, πουύ είχε συγκρότησε ο Φίλιππος. 'Ορισμένοι μελετήτες προσπάθησαν παλαιότερα νά διακρίνουν σε όριμενες σειρές τά άτομικά χαρακτηριστικά τού Φιλίππου, άλλα ή δποψή αυτή δέν είναι πιά παραδεκτή. Άντιθέτο πολλοί πιστεύουν και τελευταία ό Georges Le Rider στό άξιολο σύγγραμμά του γιά τά νομισμάτα τού Φιλίππου Β', δτι ή βασιληάς άπεικονίζεται στήν πίσω πλευρά τής μιάν από τίς δυο σειρές τών άργυρών τετραδράχμων πουύ έκοψε. Ισχυρίζονται δτι άναγνωρίζουν στόν ιππέα μέ τήν καυσία τόν ίδιο τόν Φίλιππο πουύ έχει άναστηκμένο τό χέρι

τού και μιλάει στούς στρατιώτες ή τό λαό του (εικ. 15). 'Άραγες, τό μικροσκοπικό αύτό κεφάλι είναι δυνατό νά θεωρηθεί ένα πραγματικό πορτραίτο τού Φιλίππου: 'Ισως ή χαράκτης νά θέλησε άπλα μέ τήν παράσταση αυτή νά δημιουργίσει τόν βασιλιά, δχι δμως νά αποδώσει πιστά τά χαρακτηριστικά του, πράγμα έξαλλου άδυνατο σε μιά τόσο μικρή έπιφάνεια.

Στό έπόμενο τεύχος θά συνεχίσουμε μέ τό πρόβλημα τής άπεικόνισης τού 'Αλέξανδρου στά νομίσματα, δημως και μέ τά χαρακτηριστικότερα έλληνιστικά νομισματικά πορτραίτα.

Βιβλιογραφία

J. BABYLON, *Le portrait dans l'antiquité d'après les monnaies*, Paris 1950.
W. SCHWABACHER, *'Satrapenbildnisse'*, *Charites (Festschrift E. Langlotz)*, Bonn, 1957.

E.S.G. ROBINSON, *'Greek Coins acquired by the British Museum 1938-1948'*, NC. 1948, σελ. 48 κ.έ.
E.S.G. ROBINSON, *'The Beginnings of Achemenid Coinage'*, NC. 1958, σελ. 187 κ.έ.

L. MILDENBERG, *'Mithrapata and Pericles'*, *Congresso di Numismatica (Roma) II*, σελ. 45 κ.έ., Rome, 1965.
COLIN M. KRAAY-MAX HIRMER, *Greek Coins*, London, 1966.

MANDO ECONOMIDES, *Le problème de l'effigie de Thémistocles sur les monnaies (à propos d'une monnaie de Magnésie)*, σε *échétiawost* στά Πρακτικά τού Ήου Διεθνούς Συνεδρίου τής Νομισματικής στή Βέρνη, 1974.

Οι φωτογραφίες είναι τού Μ. Σκιαδαρέση

Coin Portraits

In the early age of the coinage (approximately end of the 7th century B.C.), the theme prevailing in the representations of coins, coming mainly from the Asia Minor workshops, is a variety of animals. The front face of the coins is later decorated with various attributes of the gods. The representation of humans is still rare, until the 6th century B.C. when figures of gods enrich the repertoire of coin iconography. The satraps of Asia are the first to issue coins with human figures, symbolising them. The effort for a realistic representation of the human figure started in the mid-4th century B.C. and paved the road for the hellenistic coin portrait. In the next issue: the representation of Alexander the Great on coins and the most characteristic portraits of the hellenistic period.

14

15